

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 378.4

С. О. ВАСИЛЬЄВА

ПРОФЕСІЙНИЙ СТАТУС ВИКЛАДАЧІВ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ НА ПОЧАТОК ЙОГО ЗАСНУВАННЯ

У статті проаналізовано заснування й розвиток Харківського університету. Встановлено, що створення університету є важливим чинником для розвитку професійного статусу вчителів, університет став підґрунтям, що об'єднало професорів-іноземців та місцевих, які підвищили рівень освіти на українських землях; університет готував учителів для загальноосвітніх закладів, сприяв розвитку науки. Наявність друкарні, підготовка й розробка методичної літератури, наукові товариства, проведення лекторіїв для батьків – все це розвивало професійні здібності викладачів, учителів, створювало позитивні умови для розвитку всіх ланок освіти.

Ключові слова: статус, професійний статус, університет, наукове товариство.

На межі тисячоліття дедалі очевиднішою є політична, соціально-економічна, психолого-педагогічна значущість повноцінної національної системи підготовки вчителів. Особливої ваги набувають питання підготовки висококваліфікованих педагогічних кадрів, які мають високий як соціальний, так і професійний статус, що стає одним із чинників добробуту держави. Тому вважаємо, що вивчення історичного досвіду формування професійного статусу вчителів та впровадження найкращих модифікованих до сучасності чинників підвищення професійного статусу вчителів є актуальною проблемою для сьогодення.

Метою статті є вивчення та аналіз історичної спадщини заснування та розвитку Харківського університету з позиції формування професійного статусу перших викладачів першого університету на Харківщині.

Проблема формування соціально-професійного статусу вчителів у регіональних соціумах досліджена в працях Є. Дюндік, С. Железнякової, О. Лукші, А. Орлова, Г. Солодової, Н. Хрідіної та ін., однак проблема вивчення розвитку професійного статусу вчителів в історичному аспекті є недостатньо вивченою та потребує розробки.

Під професійним статусом учителя ми розуміємо становище, у якому перебуває вчитель у суспільстві (педагогічному колективі, системі освіти), що визначається результатом педагогічної діяльності вчителя та є зовнішнім проявом внутрішніх характеристик: професійного володіння педагогічними знаннями, вміннями, здібностями, педагогічною технікою, які спрямовані на формування авторитету, поваги, престижу вчителя в суспільстві (колективі), а також залежать від прав, обов'язків і привілеїв, наданих йому державою [1].

Народ Слобідської України з повагою ставився до освіти, її пов'язували з духовенством і світським суспільством, тому заснували школи напів-

церковні, напівсвітські. Згодом з'явилися елементарні школи, які створили цілу мережу шкіл, та школи вищого типу, наприклад, школа в с. Нова Водолага та Харківський колегіум (1726 р). Харківський колегіум був закладом, який надавав освіту дітям усіх класів, саме в ньому здобували освіту майбутні домашні вчителі (мандрівні д'яки) та розносили освіту світом. Але в ці часи (XVIII ст.) не вистачало вчителів, навчальних закладів.

Отже, такі чинники, як повага суспільства до просвітництва, існування певної шкільної мережі, необхідність у навчальних закладах та освічених учителях, наявність людини, яка взялася за цю справу, стали позитивними передумовами для створення Харківського університету. Остаточною умовою, яка сприяла цій події, став намір імператора Олександра I в 1801 р. створити на Слобідській Україні дворянські військові училища. Імператор звернувся до дворян з проханням виділити кошти, на що дворянство дало згоду. Другою подією, яка також сприяла створенню закладу, стало підтвердження прав і привілеїв дворян Слобідської України (29 грудня 1801 р.). Цю подію дворяни забажали відзначити, вклавши гроші у велику справу, якою й стало створення університету у м. Харкові, який “був би утворений краще Московського і гідний називатися зосередженням освіти південної Росії” [3, с. 158]. В. Каразін зазначав, що Харків міг би стати для Росії тим, чим були Афіни для Греції [3, с. 159]. Аналізуючи літературні джерела [2; 3; 4; 5], зазначимо, що в ці часи Харків був глухим провінційним містом із забрудненими вулицями, тому інколи викладачі й студенти не мали змоги добратися до університету, через що відміняли заняття – так звані “брудні канікули”, про такі канікули вказано в протоколі від 24 березня 1811 р. [3; 5, с. 103]. За існування перших 7 років університету від антисанітарії, яка призвела до поширення хвороб, вмерло 6 професорів університету [5, с. 103]. Але це не завадило створити Харківський університет, який довгий час був єдиним науковим центром для Слобідської України, Новоросії та Малоросії, оскільки Київська академія в ці часи вже мала характер спеціального духовно-навчального закладу [3, с. 155].

На початку 1805 р. було сформовано викладацький склад: 9 професорів, 11 ад'юнктів, 1 лектор та 4 вчителі “приємних мистецтв” [3, с. 168]. Однією з проблем стала мова, оскільки викладання вели німецькою, французькою, латинською мовами, тому що більшість професорів були зарубіжними. Але студенти були не підготовленими до розуміння стількох мов. Виявилося, що студентів, які мали підготовку для слухання університетських лекцій, мало, тому виникла потреба в додатковій підготовці [3, с. 168]. Урочисте відкриття університету відбулося 17 січня 1805 р. [3, с. 169].

Згідно зі Статутом 1804 р., університет був закладом науковим і навчальним. До обов'язків професорів входило: “міркувати про твори, нові відкриття, досліди, спостереження і дослідження, складати при університеті навчальні товариства, читати лекції, керувати ад'юнктами, екзаменувати студентів, вести з ними бесіди”. До обов'язків університету входило: “цензура книг, спостереження за навчальною і навіть за господарською ча-

стиною у всіх навчальних закладах округу; управління власними справами, чинити суд над своїми членами та їхніми родинами включно” [3, с. 170].

Отже, саме заснування університету стало початком наукової діяльності через наукові товариства в Україні, що, у свою чергу, є важливою умовою формування професійного статусу вчителів. Слід зазначити, що саме розвиток наукової діяльності був найскладнішим для викладачів у ті часи. Оскільки університет лише розпочав свою діяльність, бібліотека та інші лабораторії були не до кінця обладнані, не вистачало науковців, що робило розвиток науки майже неможливим.

За професійним статусом викладачами університету, який готував у той час людей, що несли освіту в народ, на кінець 1805 р. було 10 ординарних професорів, 1 екстраординарний, 8 ад’юнктів [3, с. 170]. Підкреслимо, що підготовка власних професорських кадрів ішла настільки активно, що вже через десять років університет забезпечив себе власними педагогічними кадрами [4, с. 7].

З іноземних викладачів найбільше було німців, менше – французького та слов’янського походження. У перші роки з 29 іноземних професорів 18 німців, 7 – слов’ян, які мали західноєвропейську освіту, 4 французи [4, с. 1]. У загальній кількості, незважаючи на те, що вибір іноземних професорів був не завжди вдалим, але за науковою продуктивністю, особливо німці, мали вищий професійний рівень, ніж руські колеги. Отже, професійний рівень зарубіжних колег був вищий, ніж вітчизняних. Хоча більшість із приїжджих викладачів не змогли зробити кар’єри на батьківщині, тому переїхали до Харкова, але були й ті, що вже мали певне ім’я в науковому світі. Серед німців, що відрізнялись професіоналізмом і високим професійним статусом, були: Христофор Ромель, Іоганн-Баптист Шадь, Людвиг Кіндратович Якоб, Іван Іванович Гуть, Ферденант Іванович Гизет [4, с. 2]. Серед французьких викладачів відоме ім’я мав лише А. Дюгура. Ці вчені вже мали певну кількість наукових праць та були відомі в науковому світі, а отже, мали найвищий професійний статус. Серед слов’ян найбільш значущим був Стойкевич, але його наукові праці не відрізнялись оригінальністю, він був видатним лектором. Серед руських викладачів найпрофесійнішим статусом користувалися Ілля Федорович Тимковський, який закінчив Переяславську семінарію, Київську академію, Московський університет, але він не мав вченого ступеня, лише згодом здобув докторанство й писав наукові праці. Іван Степанович Рижський вчився в Псковській і Троїцькій семінаріях, викладав, учителював у кадетському корпусі, завдяки власним науковим працям з логіки та риторики став членом російської академії. Тимофій Федорович Осіповський закінчив Володимирську семінарію, Петербурзьку учительську гімназію, вчителював у Московському головному народному училищі, працював професором у Петербурзькому педагогічному інституті.

Для нашого дослідження важливо розглянути викладацький склад університету, оскільки професори входили до складу ради, що керувала всією освітою округу. Оскільки нижчі та середні навчальні заклади в адмі-

ністративному плані були пов'язані з університетом, де рада відігравала вирішальну роль, саме рада приймала рішення про прийняття на посаду чи звільнення з посади вчителів, слідкувала за організаційними навчальними й виховними процесами на всіх ланках освіти, через суд вирішували спірні питання, призначали покарання для вчителів тощо. Згідно зі Статутом 1804 р., до обов'язків університету входило відкриття нових навчальних закладів, здійснення нагляду за училищами, забезпечення їх посібниками, заміщення посадовців у навчальному відомстві [5, с. 105]. При університеті створено училищний комітет, який відповідав за діяльність училищ, щорічно призначали візитаторів, якими виступали професори, з метою перевірки діяльності училищ. Саме Харківський університет відповідав за освіту в 9 губерніях, забезпечив перехід на нову систему середніх і нижчих навчальних закладів в освіті, перетворення головних народних училищ на гімназії, малі й приходські училища. Професори забезпечували підручниками заклади освіти, які виготовляли в друкарні університету. Крім того, університет забезпечував вчительськими кадрами середні й нижчі заклади освіти.

Позитивним у діяльності університету є те, що він з перших днів піклувався про виховання власних професорів, з цією метою в університет залучали для викладання вчителів гімназій, особливу увагу приділяли підготовці власних професорів. У 1811 р. кількість власних професорів вже дорівнювала кількості іноземців. У 1812 р. у зв'язку з війною погіршилося ставлення до іноземців, а також фінансове становище чиновників, у тому числі й професорів, що призвело до втечі іноземних професорів із Харкова.

Після смерті першого ректора І. С. Рижського в 1811 р. престиж університету став знижуватись як у міністерства, так і в населення. Проте при університеті існував педагогічний інститут, навчання в університеті було безкоштовним. За 8 років існування університету (1805–1812 рр.) було подано до друку 103 твори [3, с. 176] та створено умови для розвитку професійного статусу вчителів. На 1812 р. бібліотека нараховувала 14,271 тис. видань, працювала друкарня. Усе це свідчить про розвиток освіти в Харкові і створення умов для розвитку професійного статусу вчителів і викладачів.

Про ставлення студентів до викладачів, їх здібностей та особистого професійного статусу можна судити, виходячи з аналізу професора Ромеля та студентів Селиванова й Розальона. Найвищий особистісний професійний статус із вчителів словесності мав І. С. Рижський. Відзначено, що він був “чудовою людиною, мав повагу серед студентів та товариства як професор, як людина, викладав він дуже добре” [4, с. 8]. Осиповський відрізнявся працелюбством і точними знаннями. Васильєв мав великі природні здібності й широкий світогляд, гострий розум, але був досить легковажним. Математик Павловський мав славу гарного оратора, говорив продуманими фразами, гарно декламував, читав з кафедри, був примірним педантом, мав різнобічні знання, знав мови, міг спантеличувати студентів. Тимковський говорив красномовні фрази, що інколи мали туманне значення. Шумянський – декан медичного факультету – любив жартувати, одного разу прочитав цілу лек-

цію в гумористичному стилі з курсу дієтики [5, с. 9]. Шейкард відрізнявся даром захопливої розповіді, Афанасій Іванович Стайкович – чіткою логічною побудовою лекцій. З повагою за працелюбство ставились до Гизе, який умів зацікавити студентів самостійною роботою. Професор грецької й французької мов відрізнявся красномовством, на відміну від практика лікаря Дрейсига. Агроном Нельхен, за походженням німець, не знайомий з особливостями ґрунту України, тож викликав сміх студентів, сказавши про необхідність гноювати ґрунт навозом [4, с. 10]. Втім, про Шаде та Якобе ні Ромель, ні студенти не залишили жодних спогадів та описів їх діяльності.

Отже, цінувались особистісні якості, знання й педагогічні вміння в той час. Таким чином, ми можемо говорити про високий професійний статус викладачів університету.

Незважаючи на те, що в університеті існували наукові товариства, наукова діяльність була слабо розвинута. Більшість викладачів не були дослідниками, вони більше сприяли популяризації наукових знань у суспільстві. Це зумовлено такими причинами: вітчизняні викладачі не були готові до здійснення самостійних наукових пошуків; у ті часи суспільство висувало до викладачів інші вимоги, насамперед, володіння ораторським мистецтвом, причому “часто формі віддавали перевагу перед змістом” [4, с. 11]. Викладачі чимало уваги приділяли створенню різноманітних посібників для учнів за їх відсутності в середніх та нижчих закладах освіти.

Говорячи про наукову діяльність в університеті, слід наголосити на обов’язковому написанні дисертацій для здобуття наукового ступеня (кандидата, магістра та доктора). Магістерські й докторські іспити складали в присутності двох членів ради, аспіранти – перед комісією з деканів та двох професорів. Після іспитів читали пробні лекції. Слід відзначити, що бажаних здобути ступінь доктора чи магістра було багато, але не завдяки бажанню розвивати науки, а заради можливості отримати чин титулярного радника й колезького асесора. Бажання отримання чину й небажання займатися науковою діяльністю стало наслідком деморалізації професорів, за дипломи стали давати хабарі [4, с. 13].

У Харківському університеті особливої значущості набули академічні промови, яких за 10 років було проведено близько 40 актів. Вони користувались успіхом у суспільстві, а гарні оратори набули великої популярності.

Виходячи з аналізу [4], педагогічний інститут при університеті почав свою діяльність з 1811 р., хоча вже в Статуті 1804 р. планувалося його існування. Він готував учителів для гімназій, але цей інститут “не процвітав” [4, с. 16].

З 1812 р. засновано наукове товариство, яке також було заплановано ще в Статуті 1804 р. У цьому ж році за участю університету починають видавати першу Харківську газету “Еженедельник”. Усі ці заходи сприяли зв’язку університету та суспільства.

Проходили повний курс навчання не всі, значна частина студентів, не закінчивши, йшла працювати вчителями повітових училищ, а ті, хто закінчив повний курс, працювали в гімназіях [5, с. 21].

Педагогічним колективом університету з 1808 по 1812 р. було випущено 37 кандидатів. На початок XIX ст. бути професором було дуже престижно, але чинами не балували професорів, відомо, що ректори університету не мали чину більше за стацького радника і кавалера Анни 2-го ступеня.

Внутрішня автономія ВНЗ надавала професорам привілейований соціальний статус, який підкріплювався й вигідним економічним становищем. Оклад ординаторського професора становив 2000 р. ас. на рік, ад'юнкта 800 р. ас. Нараховували пенсії, що також цінувалося в суспільстві. До того ж, професори мали додаткову платню за виконання різних посад при університеті, а також мали винагороди за відрядження. Крім того, професори давали приватні уроки, отримували додаткові кошти за утримання пансіонерів. Значущим було й звільнення будинків професорів від воєнного постюю. Такий високий економічний статус професори мали до 1810 р., коли у зв'язку з політичними обставинами економічне становище професорів погіршилось [5, с. 93–94]. Саме в ці роки процвітали хабарі й торгівля дипломами.

Скарги та доноси існували й у колективі викладачів Харківського університету.

Висновки. Таким чином, така подія, як створення університету, є важливим чинником для розвитку професійного статусу вчителів, університет став осередком, який об'єднав професорів іноземців і місцевих професорів, які підвищували рівень один одного; університет готував учителів для загальноосвітніх закладів, які навчались у професіоналів; сприяв розвитку науки, а наявність друкарні, підготовка й розробка методичної літератури, наукові товариства, проведення лекторіїв для батьків – все це розвивало професійні здібності викладачів, вчителів, створювало позитивні умови для розвитку всіх ланок освіти. Про високий професійний статус викладачів свідчать досягнуті в короткий термін результати діяльності університету, а саме: розробка великої кількості підручників для закладів освіти, підготовка власного професорсько-викладацького складу, який став гідно продовжувати й розвивати науку в Україні після від'їзду зарубіжних професорів, випуск першої Харківської газети, проведення просвітницької роботи з населенням. Часи із заснування університету й до 1810 р. були найсприятливішими для працівників університету та передбачали високий соціальний, економічний та професійний їх статус.

Список використаної літератури

1. Васильєва С. А. Сущность понятия “профессиональный статус учителя” / С. А. Васильєва, Е. В. Попова // Материалы VII Международной научно-практической конференции. – Ярославль ; Москва, 2013. – Ч. 1. – 756 с.
2. Вишне夫斯基 Д. Из быта студентов старой Киеской Академии / Д. Вишне夫斯基 // Ежемесячный исторический журнал. – 1896. – Сентябрь. – Т. LII. – С. 32–57.
3. Харьковский университет в первые годы своего существования // Ежемесячный исторический журнал. – 1899. – Май. – С. 155–180.
4. Харьковский университет в первые годы своего существования. Ежемесячный исторический журнал. – 1899. – Июль. – Т. LXVI. – С. 1–23.
5. Харьковский университет в первые годы своего существования. Ежемесячный исторический журнал. – 1899. – Октябрь. – Т. LXVII. – С. 93–106.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2015.

Васильева С. О. Профессиональный статус преподавателей Харьковского университета на начало его основания

В статье проанализировано основание и развитие Харьковского университета. Создание университета является важным фактором в развитии профессионального статуса учителей, университет стал основой, которая объединила профессорско-иностранцев и украинцев, которые поднимали уровень образования на украинских землях; университет готовил учителей для общеобразовательных учреждений, способствовал развитию науки. Наличие типографии, подготовка и разработка методической литературы, научные общества, проведение лекториев для родителей – все это повышало профессиональный статус преподавателей, создавало положительные условия для развития всех звеньев образования.

Ключевые слова: статус, профессиональный статус, университет, научное общество.

Vasilyeva S. Professional Status Teacher of Kharkov University at the Beginning of its Foundation

At the turn of the Millennium, the increasingly obvious political, socio-economic, psychological and pedagogical value of a full national system of teacher training. Special respect issues of training highly qualified teaching staff with high social and professional status, which becomes one of the welfare state. Therefore, we believe, the study of the historical experience of the professional status of teachers and the implementation of the best modified drivers to enhance the professional status of teachers is a problem for the present.

The article analyses the basis and development of Kharkov University. Found that the establishment of the University is an important factor in the development of the professional status of teachers, the University became the Foundation which brings together professors of foreigners and Ukrainians, who raised the level of each other; the University was preparing teachers for secondary schools, future teachers who were trained by professionals; contributed to the development of science, about that illustrated typography, preparation and development of literature-based scientific society, holding lectures for people, all this has progressed has created and developed the professional status of teachers, created positive conditions for development of all levels of education.

On the professional status of teachers demonstrated achievements in a short time the results of the activities of the University, namely: the development of a large number of textbooks for schools, training of its own staff, which is worthy continued on and develop science in Ukraine after the departure of foreign professors. It decided all matters of university education in the region, followed the activities of educational institutions. With the Foundation of the University and to the year 1810, was the most favourable for employees of the University they had the higher social and economic status and actively creating professional status.

Key words: status, professional status, University, scientific society.